ANTIFAŠISTI, SIMPATIZERI I SURANICI NOP-a U TALIJANSKOJ OKUPATORSKOJ VOJSCI 1941. NA PODRUČJU NEKADAŠNJIH KOTAREVA CRIKVENICA I NOVI VINODOLSKI

Dragomir Babić

Totalitet ustanka naroda Jugoslavije iskazivao se i u ohrabrenju aktivizacije antifašističkog uvjerenja i u redovima oružanih snaga okupatora. Komunistička partija Jugoslavije imala je i u tom pitanju pravilan stav, svjesno i organizirano čineći sve da ovim ljudima dade priliku da se približe NOP-u, jer je jasno uočavala razliku između ovih pojedinaca antifašističke orijentacije u redovima svake okupatorske vojske, pa i talijanske od fašista koji su uvijek bili pojam neljudskosti i realizatori najbrutalnijih i najkrvavijih zločina. Ovo antifašističko uvjerenje pojedinih pripadnika talijanskih okupatorskih snaga bilo je zacijelo između ostalog i rezultat njihovih teških i loših iskustava sa zločinačkim karakterom fašizma u njihovoj domovini, a vjerojatno i kao rezultat djelovanja ilegalnih organizacija KP Italije i drugih antifašističkih snaga još dok su te vojne jedinice bila na području Italije.

Sve je to dolazilo do izražaja i u raspoloženju i u postupcima pojedinih okupatorskih vojnika, podoficira i oficira u isključivo individualističkoj formi i u njihovim htijenjima da stupe u neposredan kontakt s NOP-om na odgovarajući, odnosno na ovaj ili na onaj mogući način.

Sigurno je da je bila nemala hrabrost simpatizera i sudionika NOP-a koji su zahvaljujući dalekovidnoj i mobilizatorskoj politici Komunističke partije Jugoslavije i na ovom odsjeku fronta svenarodne borbe protiv okupatora podržavali i ohrabrivali u ojačavanju antifašističkog uvjerenja sve takve pojedince u okupatorskoj vojsci i izvlačili iz njih određene koristi i bili svjedoci moralnog rastrojstva okupatorskog ljudskog potencijala kojega je nemali broj pripadnika počeo uočavati da je protiv svoje volje uvučen u krvavi porobljivački pohod protiv jedne zemlje i njenih slobodarskih naroda koji iznad svega cijene i svoje nacionalno i ljudsko dostojanstvo.

Hrvatsko primorje bilo je 1941. godine okupirano isključivo od talijanskih oružanih snaga. Zato se ovo priopćenje ograničuje na odre-

đeni broj slučajeva iskazivanja antifašističkog uvjerenja među pripadnicima Mussolinijeve soldateske. Ovo naravno nisu svi slučajevi. Međutim, ipak ovih nekoliko svjedočanstava neće biti nezanimljivo za upotpunjavanje konačnije slike o našoj ustaničkoj 1941. godini.

Zato smo se odlučili za izravno prezentiranje iskaza onih koji su u toku 1941. godine imali neposredne dodire s pojedinim pripadnicima talijanskih okupatorskih snaga. Naravno, moguće je da u iskazima nekih svjedoka bude ponekad i takvih podataka, pa i procjena, koje će se možda danas-sutra pokazati nevjerodostojnima, no to je, kao što znamo, uvijek neželjeno, ali neizbježno opterećenje svakog viđenja prohujalih zbivanja.

LADISLAV VIVODA, prvoborac, pukovnik JNA u mirovini, RIJEKA

Ja sam 1941. godine bio učitelj u Mataija Dragi. Po zadatku sam ostao na svojoj dužnosti kako bih održavao odgovarajuće veze s Novim i ledeničkim područjem. Istina, moj boravak bio je pod najbudnizom paskom žandarmerijske stanice u Ledenicama. Kako je moj rad iz razumljivih razloga bio toliko diskretan, neka posluži podatak da su ustaške glavešine tadašnjeg novljanskoga kotara bile toliko izolirane i osamljene da npr. u Bribiru nisu uopće mogle naći kandidata za ustaškog tabornika. U takvoj »nevolji« obaviješten sam putem pouzdanih veza u samom kotaru (inž. agronomije Kac) da sam i ja kao »čovjek od povjerenja« jedan od mogućih kandidata za ustaškog tabornika u Bribiru. Ta mogućnost razmotrena je na sastanku s pok. Tomom Strizićem i pok. Milanom Matajom, i odlučeno je, ako me ustaški logornik u Novom službeno pozove radi postavljenja na tu dužnost, da je i prihvatim. Ali do takva službenog poziva ipak nije došlo.

Međutim, žandari iz Ledenica uspjeli su s vremenom sakupiti dovoljno kompromitantnog materijala, pa je komandir stanice odlučio da me uhapsi. Prepreka da me uhapsi, bila je jedino u tome što se to nije moglo učiniti bez dozvole talijanske okupatorske komande u Novom. Zato je komandir žandarmerijske stanice u Ledenicama početkom rujna 1941. poslao prijedlog za hapšenje talijanskoj okupatorskoj komandi u Novom.

Na osnovi te prijave došao je sredinom rujna 1941. u Mataija Dragu poručnik talijanske kraljevske vojske Smoković (Mochi), inače obavještajni oficir puka, s patrolom od tri vojnika. Talijani su došli oko 9 sati ujutro, u trenutku kada sam ja već radio s djecom u školi. Iako sam odmah primijetio patrolu, ja sam nastavio rad sve dok me vođa patrole nije prekinuo.

Kad smo se našli sami ja i poručnik Smoković, on mi se obratio riječima:

»Gospodine učitelju, kako ste?«

Pošto sam mu odgovorio da sam dobro, on je nadodao:

»Pa da, svi učitelji komunisti su dobro.«

Ja sam na to ozbiljno reagirao, rekavši mu da ću se žaliti na njegov postupak. On se na to ironično smijao i dobacivao mi:

»Samo se vi žalite.«

Poslije kraće stanke reče:

»Došao sam da vas hapsim.«

Ja koji inače po prirodi mogu da se dobro svladam i da se vladam hladnokrvno, odgovorio sam kratko:

»Dobro, ako je tako, ja sam tu.«

Promatrao me kao pravi obavještajac i vjerojatno razmišljao o mom držanju. Moram priznati da sam u tim trenucima pomišljao da je došao kraj mom ilegalnom aktivnom radu. Ali, bez obzira na takve okolnosti, nastavio sam hladnokrvno dijalog s poručnikom Smokovićem, povremeno bacajući pogled na djecu i talijanske vojnike pred školom.

Potom smo nastavili razgovor sve do podne. Poručnik Smoković postavljao mi je niz vrlo provokativnih pitanja, na primjer:

»Raspolažem podacima da su svi ljudi u ovim selima sumnjivi; žandari iz Ledenica spremni su da počnu s hapšenjima«;

»Gdje se nalaze Milan Mataija i Pero Komadina«;

»Gdje se nalaze partizani« itd.

Jasno, ja sam na sva ta pitanja vješto odgovarao kao da o svemu tome nemam pojma. Poručnik Smoković se povremeno ironično smiješio i dobacivao mi:

»Da, da, vi o tome nemate pojma.«

Kad je zastao pred geografkom kartom Evroazije koja je visjela na zidu, uspoređujući veličinu SSSR-a s ostalom Evropom, postavio mi je pitanje:

»Što mislite, gospodine učitelju, kako će završiti ovaj rat između sila osovine i Sovjetskog Saveza?«

Ja sam opet hladnokrvno uzvratio:

»Vaša je vojska tamo, i vi to znate bolje nego ja.«

Poručnik je potom sjeo kraj mene i ispričao mi kako je komandir žandarmerijske stanice iz Ledenica danas namjeravao krenuti s 20 žandara u Mataija Dragu da me uhapsi. Istovremeno mi je dao do znanja da je on taj koji je to onemogućio s obrazloženjem da će on prije hapšenja sve iscrpno ispitati. Naglasio mi je da žandari imaju o meni loše mišljenje i da sam zbog toga već imao biti uhapšen.

Na tome je završio naš razgovor prvog dana. Rekao je da ide obići krmpotska sela i da će se sutra vratiti. Prije odlaska pozvao sam poručnika i njegove vojnike na ručak kod pok. Kate Pavlove. Rastali smo se u dobrom raspoloženju, iako vojnici nisu ispuštali oružje iz svojih ruku.

Iako sam uza sva provokativna pitanja počeo sticati neko povjerenje koje se neprestano ispreplitalo s nepovjerenjem, mnogo sam o svemu tome razmišljao.

Poslije odlaska poručnika Smokovića ja sam se našao u složenoj nedoumici da li da sutradan dočekam poručnika Smokovića, zašto mi je on sve to ispričao, kakav je stvarni smisao sve te igre. Ipak, jedno

mi je bilo jasno: moram se odmah sastati s Milanom Mataijom koji je prethodnog dana stigao s Viševice. Nakon svestrane analize dijaloga između mene i poručnika Smokovića dogovorili smo se da se ja sutradan ponovo sastanem s njim i da nastavimo razgovor, jasno uz odgovarajući oprez. Naša je namjera bila jasna, možda će poručnik Smoković pristati na suradnju s NOP-om. To bi u svakom slučaju bio velik uspjeh jer bismo se mogli koristiti vrlo pouzdanim izvorom informacija. U takvu razmatranju nismo se mnogo zanosili jer je u cjelokupnom razmišljanju prevladavala velika neizvjesnost. Ipak su nekakve nade postojale. Tome u prilog govorila je i činjenica što se poručnik Smoković izjasnio da je i on Hrvat, Istranin iz Pule, također učitelj.

U tako nezvjesnoj situaciji dočekao sam poručnika Smokovića drugi dan i nastavili smo razgovor. I tog dana pala su razna vrlo provokativna pitanja, ali i nade za moguću suradnju. U nekima momentima dopustio sam sebi da se malo istrčim, da bih se potom odmah korigirao i nastavio razgovor uz punu opreznost.

Naš razgovor odvijao se u okviru postavljenih pitanja s njegove i s moje strane.

Poručnik Smoković postavio mi je ova pitanja:

»Gdje su vaši ljudi« (partizani);

»Da li raspolažete zabranjenom literaturom«;

»Kada će (on) početi hapšenje«;

»Da li mislimo napasti talijansku vojsku«.

U toku razgovora ja sam mu postavljao ova pitanja:

»Kako je bilo u krmpotskim selima«;

»Kako gleda na teror talijanske vojske«;

»Kakva je njegova funkcija u talijanskoj vojsci«;

»Obojica smo iste nacionalnosti, ali smo se našli u različitim pozicijama«.

Na postavljeno izravno pitanje »Gdje su vaši ljudi« (partizani) ja sam se iznenadio, što je poručnik Smoković primijetio te odmah potom razvio sekciju toga terena i nastavio:

»Vodite računa o tome da će za nekoliko dana 500 talijanskih vojnika pretresati teren Mošune — Stalak — Crna Draga« (pokazuje mi na sekciji).

Informacija je bila točna.

Na moje pitanje »Kako je u krmpotskim selima«, odgovorio mi je neodređeno:

»Pa, vidjet ćemo«.

Na pitanje »Kako gleda na teror talijanske vojske, odgovorio mi je da je on oficir talijanske vojske, ali mi je stavio do znanja do to nije dobro.

Posebno interesantno je bilo pitanje poručnika Smokovića kada me pitao: »Kada će početi s hapšenjem«. Tom prilikom pokazao mi je popis na kojemu je bilo 9 imena najistaknutijih boraca i organizatora ustanka s Ledeničko-Krmpotskog teritorija. Vidio sam da raspolaže s točnim podacima jer bolji popis ne bih ni ja sastavio. Na njegovo

pitanje »Šta ćemo s njima«, ja sam ga podsjetio da se on izjasnio protiv terora. I s time se ponovo složio kimanjem glave i spremio popis.

Na moje pitanje »Kakva je njegova funkcija u talijanskoj vojsci«, odgovorio mi je da je obavještajni oficir 74. puka (pješadijske divizije Lombardia), lociranog u Novom.

Uslijedilo je za mene najdelikatnije pitanje: »Da li mislimo napasti talijansku vojsku!« U tom trenutku definitivno sam se odlučio i otvoreno mu rekao da partizani već pripremaju napad. Na njegovo pitanje gdje mislimo napasti odgovorio sam da ćemo postaviti zasjede talijanskoj vojsci u prolazu duž komunikacija.

Više dileme nije bilo. Nastavili smo razgovor otvoreno, bez provokacija i uzdržljivosti. Fašistički 20-godišnji Mussolinijev teror u Istri i nacionalni ponos mladoga poručnika Smokovića naveli su ga na suradnju s NOV-om.

Istog dana dao mi je prve informacije. Izvijestio me da će 27. rujna 1941. iz Novoga prema Jasenku krenuti talijanski kamion sa specijalnom opskrbom hrane, te uz potrebno osiguranje s plaćama za cjelokupnu posadu garnizona Jasenak. Jasno je da su partizani Viševice ove podatke znali iskoristiti.

Sutradan je poručnik Smoković obišao sela oko Batera i ponovo svratio do mene. Dogovorili smo se da se daljnja veza održava putem gostioničara Mite Nastasića u Novom.

Poslije kapitulacije fašističke Italije 1943. poručnik Smoković ostao je u partizanima u jedinicama 35. ličke divizije sve do sredine 1944. kada je prekomandiran na dužnost u Istru.

Ja koji sam tada bio na dužnosti komandanta vojno-pozadinskih organa vlasti na teritoriju Istre, opet sam ga sreo nakon toliko prohujalih dana. Sada već kao poručnik JNA, Smoković mi se javio na dužnost. Zaželio je posjetiti selo na području Pazina gdje je nekada bio učitelj. Na nesreću naletio je na njemačku zasjedu i poginuo...

I danas kada pomislim na taj susret i diskusiju koju sam vodio s poručnikom Smokovićem, dok se on nije izjasnio za suradnju s NOP-om, dobro se sjećam neizvjesnosti u kojoj sam se nalazio i s posebnim poštovanjem sačuvao sam uspomenu na poručnika Smokovića koji mi je sigurno omogućio da svoj borbeni put ne završim u talijanskim konclogorima.

Inž. NIKOLA BROZINA, član Savjeta republike, ZAGREB

U Crikvenici je 1941. godine, tj. nekoliko mjeseci prije napada okupatora na našu zemlju, boravio Petar Kvaternik, bivši austrougarski oficir, tada rezervni oficir jugoslavenske vojske, mobiliziran s obzirom na zategnute političke odnose u Evropi, na dužnosti komandanta pozadinskog vojno-teritorijalnog organa u Crikvenici. Nije oblačio uniformu i kretao se gradom u civilnom odijelu. Stanovao je na prvom katu iznad sadašnje apoteke u stanu dra Skomorovskog, a ured je imao negdje na

Petaku. U to vrijeme uspostavljao je kontakte s raznim ljudima, pa tako i sa mnom jer sam ja bio gradonačelnik Crikvenice. U tom je bio naročito aktivan početkom travnja 1941. godine.

Čim je napadnuta Jugoslavija, 6. travnja 1941. tražio je vezu i s kapetanom bojnog broda Plajvajsom, komandantom pomorske baze u Selcima. Mene je nagovarao da pođem Plajvajsu s kojima sam inače svakodnevno razgovarao i po nekoliko puta s obzirom na situaciju, međutim, ja se nisam svjesno uključio u Kvaternikovu akciju da se Plajvajs stavi pod njegovu komandu. Kvaternik je tri ili četiri dana prije ulaska Talijana u Crikvenicu konačno obukao uniformu oficira jugoslavenske vojske (bio je po činu major). Maček je, kao što je poznato, nekoliko dana prije kapitulacije Jugoslavije poslao telegrame po Hrvatskoj u kojima je pozivao sve funkcionare da se pokore okupatorskoj vlasti. Pošto ja to nisam povjerovao, Petar Kvaternik i još neki pozvali su me na poštu kako bi se to potvrdilo i telefonom. Međutim, mi nismo mogli dobiti vezu ni s kim u Zagrebu gdje su već bili Nijemci. Plajvajs je 10. travnja 1941. od nekog iz općine bio obaviješten što se dešava, tj. o tome da Petar Kvaternik poziva policajce, oficire i žandarme da pred njim polože zakletvu vjernosti NDH. Ja sam s općinskim nadstražarom (Benić) otišao s pošte, a pola sata, odnosno sat kasnije došla je jedinica mornaričke komande iz Selaca i nastupila protiv grupe Petra Kvaternika, kojom je prilikom ubijen Petar Kvaternik i Hajdin koji se nalazio na dužnosti kotarskog predstojnika, jer je kotarski predstojnik Stubičan bio mobiliziran.

Istog dana za vrijeme razgovora u vezi sa spomenutim Mačekovim telegramom ja sam Petru Kvaterniku izričito rekao da ne želim biti gradonačelnik Crikvenice. Drugog dana poslije Kvaternikove smrti došao je u Crikvenicu zloglasni ustaša Dido Kvaternik i upao u moju kancelariju s još jednim čovjekom i pozdravio me uzdignutom rukom, tj. fašističkim pozdravom, na što smo mi svi kao iskaz ignoriranja ustaša uzvratili samo sa »Dobar dan!«.

Kad su Talijani došli u Crikvenicu oko 13 sati (u subotu pred Uskrs), nalazio sam se kod kuće u Tomislavovoj ulici 114. Naravno, moje raspoloženje bilo je rezignirano. Za vrijeme ručka moja mati je s balkona pogledala na kolonu talijanske vojske i zaplakala. Svi smo bili svjesni realiteta teške situacije u koju smo ulazili. Ja nisam izlazio toga dana, a sutradan ili dan kasnije po mene su došla trojica Talijana, na čelu s komandantom talijnskih karabinijera (s njima je, mislim, bio i poručnik Rubini) i odveli su me u općinu, gotovo kao uhapšenika, i zatražili od mene da i dalje vršim dužnost gradonačelnika Crikvenice, na što sam morao pristati. Međutim, ja sam u tim okolnostima zauzeo beskompromisni osobni stav da na toj dužnosti služim samo svom narodu, što je bilo u skladu s mojim političkim shvaćanjem, tj. orijentacijom lijevoga krila HSS-a, veoma bliskoga komunistima. Uostalom, to se odmah i potvrdilo ocjenom talijanske okupatorske komande u Crikvenici prema kojoj ja de facto sabotiram na dužnosti gradonačelnika Crikvenice. Ta njihova ocjena nije bila netočna jer sam ja stvarno imao

dodire s komunistima, s onima koji su pripremali i uskoro otpočeli narodni ustanak. 1941. godine, kada se našla prva grupa ljudi na čelu s Tomom Strizićem u partizanima ,imao sam s njim neprekidno vezu. Mi smo se dobro poznavali još prije rata (tj. s Tomom Strizićem), pa smo onda logično nastavili suradnju i u tim ratnim danima jer smo gajili međusobno povjerenje i poštovanje.

Moja dužnost gradonačelnika u Crikvenici omogućivala mi je logično da odmah u prvim danima okupacije saobraćam s predstavnicima okupatorskih snaga, odnosno talijanske komande. To mi je omogućilo da dođem u kontakt i s nekolicinom talijanskih oficira antifašističkog uvjerenja već u prvim mjesecima talijanske okupacije još 1941. godine. Te sam ljude ubrzo zapazio jer su svojim interpretacijama ondašnje političke situacije i postupcima bili sasvim drukčiji od onih koji su doista bili pojam fašističkog zločina, kao što je to bio komandant karabinijera u Crikvenici, neki odurni i podmukli tip niska rasta, čije je neljudske nagone mogao inkarnirati samo fašizam, ili perfidni talijanski obavještajni oficir poručnik Santini. Poslije strijeljanja doktora Sobola niski i maliciozni komandant karabinijera rekao mi je u prisutnosti poručnika Rubinija, iskazujući nezadovoljstvo s razvojem stvari, aludirajući možda i na mene: »Mi smo mislili da smo uhvatili glavu partizana, a uhvatili smo samo rep«.

Od talijanskih oficira antifašista kojih je tada vjerojatno već bilo u Crikvenici, mene su razložno zainteresirala dvojica, i to tzv. interpreti-prevodioci, najvjerojatnije obavještanji oficiri, poručnik Hočevar, po narodnosti Slovenac, i poručnik Rubini (vjerojatno Rupnik ili Rubinić ili sl.), također Slovenac, rodom iz Trsta, koji se bio oženio ženom porijeklom Židovkom koja je izvjesno vrijeme boravila u Crikvenici.

Ja sam mnogo riskirao stupajući s njima u otvoreni razgovor. Pošto sam bio izazvan svojim prezirom fašizma, ja sam naravno, razgovarajući sa svakim od njih pojedinačno dok bismo sjedili u kavani, otvoreno napadao okupatora i fašizam zbog svega onog što čine s našim narodima. I jedan i drugi odgovarali su mi na to u obrambenom tonu, da oni nisu fašisti i da fašizam ne može biti adekvatan njihovu životnom gledanju jer su oni Slovenci, i navodeći mi niz razloga zbog kojih im fašizam nikako ne može odgovarati. I doista, oni nisu ostali samo antifašisti na verbalnom, odnosno na intelektualnom planu, već su mi u toku posljednjih mjeseci 1941. godine dostavljali niz dragocjenih upozorenja, aluzija i informacija najneposrednijih korisnosti (dajući obavještenja najstrože vojne prirode, pa i datume otpočinjanja akcija talijanskih vojnih snaga protiv partizana i sl.). Najaktivniji među njima bili su svakako poručnici Hočevar i Rubini, a naravno, mnogo je pomogao i kao liječnik i kao vojna osoba, koliko je to mogao, i dr Finderle, inače rodom iz Rijeke. Time naravno ne želim reći da nije bilo u odgovarajućem opsegu i pomoći od drugih antifašista, mahom od vojnika i oficira slavenskog porijekla. (Usput napominjem da je među domobranskim oficirima u Komandi mornarice NDH-a u Crikvenici najaktivniji bio Juraj Bonači, rodom iz Dalmacije, koji je odmah pri-

stao da surađuje s NOP-om, mislim još u toku 1941. godine). Poručnik Hočevar javio mi je da će dr Sobol biti uhapšen, a da je njegov majstor za popravak zubi denuncijant, što sam odmah prenio dru Sobolu. Obojica ,dakle Hočevar i Rubini, javili su mi tu odluku nekoliko dana prije formiranja talijanske vojne uprave u Hrvatskom primorju (ona je kao što znamo proglašena 7. rujna 1941). Poručnik Hočevar je svoju antifašističku orijentaciju i djelatnost platio kasnije i svojim životom; neposredno nakon ulaska Nijemaca u Karlovac 1943. godine bio je od njih strijeljan, prokazan od nekog izdajnika. Poručnik Rubini povukao se na vrijeme u Trst i ostao živ ...

JOSIP SKOČILIĆ KURILO, prvoborac, major JNA u mirovini, selo Jargovo, BRIBIR

Istog dana kada su Talijani ušli u Selca (15. travnja 1941), dijelovi njihovih vojnih jedinica zaposjeli su i prijevoj Svetu Barbaru, smjestivši se pod šatorima. Toga dana predvečer došao je iz jednog talijanskog bataljona veze u naše selo i jedan potporučnik u pratnji nekoliko vojnika, tražeći sobe gdje će spavati oficiri. On je odmah izvršio raspored i rekao da će u jednoj sobi naše kuće spavati komandant bataljona veze, koji je bio kapetan, i jedan poručnik, u kući Josipa Dražića Kurila on osobno, a u kući Ivana Skočilića Rika jedan poručnik. Kao prevodilac služio je moj djed Juraj i spomenuti Josip Dražić Kurilo jer su obojica znali talijanski jezik.

Zbog izmjene rasporeda u smještaju u našu kuću je došao poručnik. On je ubrzo s nama stupio u razgovor. Rekao je da je rezervni oficir, u građanstvu inače inženjer elektrotehnike slabe struje i da radi u Milanu kao stručnjak za izradu telefona, radio-aparata i drugih električnih aparata.

Počelo je sa zanimljivom diskusijom o tome čiji je bojni metak bolji, da li talijanski ili jugoslavenski (poručnik je bio kolekcionar bojnih metaka svih mogućih vrsta). Tražio je od mene da objektivno odgovorim koji je bolji, upozorivši me da se ne bojim, odnosno da neću imati nikakvih neprilika ukoliko kažem da je jugoslavenski metak bolji. Odmah je dodao do on nije fašist, nego demokrat. Moj djed i stric rekli su mu na to da je fašist već samom činjenicom što je okupator. On im je na to odgovorio da on nije fašist, ističući da on pripada staroj tradicionalnoj demokratskoj obitelji iz Milana koja je zbog antifašističkog stava imala i neprilika pod fašizmom. Moj odgovor da je jugoslavenski metak bolji gotovo je bio zasjenjen zanimljivošću diskusije koja je potom uslijedila. Poručnik se složio s tim da je zbog određenih svojstava jugoslavenski metak bolji. Naglasio nam je da ga se ne bojimo jer je on prisilno mobiliziran i poslan u našu zemlju, te shvaća što ga mi gledamo kao okupatora jer da bi tako i on nas gledao, da smo došli u njegovu zemlju, odnosno u Italiju. No unatoč svemu, nastavljao je on, treba da uspostavimo kontakt kao ljudi i ne gledati se uzajamno netolerantno, jer će ipak razum i pravda na kraju pobijediti.

Posebno nas je upozorio da se otvoreno ne izjašnjavamo pred kapetanom i potporučnikom jer su oni aktivni oficiri od karijere i fašisti, iako se to na osnovi njihove pripadnosti tzv. kraljevskoj vojsci ne može zaključiti.

Već sutradan zamolio me da dovedem svoga djeda da mi putem njega prenese neke stvari. Rekao je da se mi svakodnevno žalimo na postupke njihovih vojnika zbog premetačina i traženja oružja, međutim, da to on ne može spriječiti. Naglasio je da budemo naročito oprezni prema bilo kojem pripadniku bilo kraljevske, bilo fašističke vojske koji govore hrvatskim jezikom, jer je velik broj njih uvršten u fašističku obavještajnu službu zbog poznavanja hrvatskog jezika (rekao je da su to uglavnom Istrani). Upozorio me je da ne budem u kući za vrijeme premetačina, a to se isto tako odnosi i na ostale muškarce mještane, jer fašisti gledaju svakog našeg čovjeka koji je sposoban za vojsku kao potencijalnog ustanika. Savjetovao mi je da prilikom traženja razloga zbog čega nema muškaraca kod kuće, članovi njihovih obitelji nađu neki uvjerljiviji argument, a ne isključivo isticanje da su u Americi, jer svi ne mogu biti u Americi.

U razgovoru sa mnom poručnik je ostao nemalo iznenađen činjenicom da ja kao poštanski činovnik toliko poznajem politička zbivanja u Evropi, imena tadašnjih sovjetskih, engleskih i drugih političara, ambasadora i zanimao se kakve školske kvalifikacije imadem. Očigledno je da je poručnik bio žrtva predrasude tzv. velikih nacija koje imaju nakaradno, apsurdno mišljenje o manjim narodima.

Poručnik (imena mu ne znam) redovno je u predvečerje zalazio gotovo u sve kuće, šalio se, nudio bombone, htijući da s nama održava ljudski kontakt, za razliku od kapetana i potporučnika koji su se držali daleko, dajući nam na znanje da smo mi poraženi, a oni pobjednici.

Oni su bili kod nas još otprilike sedam dana, a onda su otišli s objašnjenjem da moraju spavati zajedno s vojnicima kod Svete Barbare. Mi smo zaključili da se oni boje jer se u toku dana i navečer povremeno čula puščana i puškomitraljeska pucnjava iz pravca sjeveroistoka Bribira na udaljenosti od 200—2500 metara zračne linije.

Na našem prostoru boravili su još desetak dana i zatim otišli u pravcu Selaca...

JOSIP DORIĆ, prvoborac, major JNA u mirovini, selo Jargovo, BRIBIR

Ja sam po direktivi Partije još u toku 1941. uspostavio vezu s dva talijanska vojnika u kući Mice Čor (Štrkice) u Bribiru. Jednog od tih vojnika nazivali smo Sarto, a drugog Farina ili Forina. Ti talijanski okupatorski vojnici predstavili su mi se kao talijanski komunisti. S njima sam održao nekoliko sastanaka, objašnjavajući im značenje našeg ustanka i apsurdnost talijanske okupacije. Ja sam od njih dobivao izvjesne količine cigareta koje smo mi odmah slali u odred. Oni su se slobodno kretali i izvan Bribira. Koliko je meni poznato, oni su se imali sastati s nekim drugovima iz rukovodstva odreda, najvjerojatnije

s drugovima Tomom Strizićem, Blažom Kalafatićem ili još s nekim. Da li je doista došlo do tog sastanka, to mi nije poznato; možda bi netko od preživjelih drugova mogao nešto o tome reći.

Izvršenje ovog zadatka, tj. povezivanje s talijanskim vojnicima, bio je veoma težak zadatak ako se prisjetimo činjenice da se on izvršavao zaista u veoma teškim i riskantnim situacijama. Međutim, ja sam ga izvršavao bez obzira na sve moguće opasnosti. Činjenica je da su se ti sastanci s talijanskim okupatorskim vojnicima održavali u samom središtu Bribira, usred neprijateljskoga garnizona. Kuća Mice Čor nalazila se u blizini zgrade u kojoj se nalazila sama talijanska okupatorska komanda, tj. doslovce pred samim nosom omraženog i perfidnog talijanskog okupatora. Sve nam to ukazuje na odlučnost naše Partije i organizatora ustanka u Bribiru da se podrži, odnosno ohrabri antifašistička orijentacija i postupak svakog talijanskog okupatorskog vojnika. Ponavljam: ja sam to činio apsolutno svjestan važnosti i odgovornosti toga partijskog zadatka, kao i svi ostali drugovi koji su bili angažirani na izvršenju toga zadatka.

Isto se tako sjećam da je Omladinska udarna grupa u Bribiru negdje krajem prosinca 1941. godine dobila zadatak da raspača letak namijenjen talijanskim okupatorskim vojnicima. Stalo se na stajalište da to učine drugarice. One su to doista i učinile u ranim jutarnjim satima toga prosinačkog dana. Neprijatelj je doista bio iznenađen. Sigurno je da je talijanski okupator time postao svjestan da mi organizirano djelujemo, odnosno tom akcijom mi smo jasno upozorili talijanske vojnike da uoče stvarni karakter fašističke misije porobljavanja hrabrog i slobodarskog naroda koji se ne da i koji se neće pokoriti...

MILKA DRAŽIĆ SKOČILIĆ, prvoborac, selo Kosavin, BRIBIR

Ovo čega se ja sjećam, odnosi se otprilike na vremensko razdoblje studeni — prosinac 1941...

Kao pripadnica Omladinske pozadinske čete ja sam imala prilike da se upoznam s talijanskim vojnikom zvanim Sarto koji je radio kod krojačice Marije Car. On nas je obavještavao o koječemu što je u onim vremenima bilo u određenom smislu i te kako korisno. On nas je obavještavao o nekim planovima Talijana, pa i o nekim budućim hapšenjima. Davao nam je i tkanine koja nam je bila potrebna za krojenje odjeće za partizane.

Posredovanjem Sarta mi smo održavali vezu s jednim magazionerom iz garnizona Bribir. Taj magazioner, vojnik ili možda podoficir, po prezimenu Ferrari, donosio nam je iz magazina što god je mogao: odjeću, obuću, marmeladu, rižu, cigarete, što smo onda odmah upućivali partizanima. Konkretno, ja sam od njega dobila za bolesnog partizana koji je bio kod mene na liječenju, kompletnu talijansku vojnu uniformu, šećera, pekmeza, tijesta i cigareta.

Ferrari i Sarto otvoreno su istupali protiv fašizma, govoreći da će i oni jednog dana morati otići kući, jer ovo nije njihova domovina. Najteže im je bilo, kako su isticali, da ih narod Bribira gleda i doživ-

ljava isključivo kao okupatore i neprijatelje. To su uostalom i osjetili kasnije (poslije odlaska iz Bribira bili su stacionirani u Novom) jer su bili neposredno napadnuti od partizana.

Oni, tj. obojica su nas obavijestili o budućem hapšenju grupe omladinaca i omladinki, aktivista NOP-a, tako da ih je većina uspjela umaći u partizane.

Moj je dojam da su oni upravo bili opterećeni osjećajem krivnje što se nalaze u redovima Mussolinijeve soldateske, pa su onda htjeli da na određeni način umire svoju savjest činjenjem raznih usluga našim ljudima...

Zanimljiv je i slučaj jednog talijanskog vojnika kojega smo mi zvali »ptičice moja«. On je iz garnizona u Bribiru povremeno dolazio sam u selo Kosavin i okolna sela, pa smo ga mi zadirkivali, tj. u šali mu govorili da bi ga mogli napasti ili uhvatiti partizani, odnosno ljudi iz šume, kako su Talijani tada nazivali partizane. Međutim, on nam je odgovarao da se on ne boji partizana jer je on samo dobar čovjek. To nam najbolje dokazuje kako su silom mobilizirani talijanski okupatorski vojnici shvaćali opravdanost narodnog ustanka, smatrajući ga najdubljim izrazom humanosti.

Nemalo smo se bili iznenadili kada je zimi 1945/46. došla u Bribir jedna Talijanka, tražeći od Narodnooslobodilačkog odbora Bribir potvrdu da se njen suprug vojnik za vrijeme okupacije korektno vladao i odnosio prema narodu. Vjerojatno joj je to trebalo za neke vrste potvdu antifašističkog uvjerenja njena supruga. Poslije izvjesne neumice ljudi su se sjetili ovog po vladanju zaista neobičnog okupatorskog vojnika. I doista, Narodnooslobodilački odbor Bribir izdao joj je traženu potvrdu...

MICA KRAJAČIĆ (Bela, Pavina), selo Štale, BRIBIR

U naše selo Štale, tj. u našu kuću još u toku 1941. godine često su navraćali talijanski okupatorski vojnici jer se tada u Bribiru nalazio još uvijek talijanski garnizon. Moj otac Pavao Krajačić, postolar (sredinom 1942. on je od fašističkog vojnog tribunala u via Romi u Rijeci bio osuđen na 24 godine stroge tamnice zbog suradnje s NOP-om i bio prebačen u konclogor u Modeni) nagovarao je više talijanskih vojnika da surađuju s NOP-om, davao im letke i ukazivao na strahote koje je tada doživljavao narod Bribira. Ovi talijanski okupatorski vojnici (mitraglieri, kako smo ih nazivali, pripadali su jedinici kapetana Pilepića i bili su poslije napuštanja Bribira stacionirani u Novom, u hotelu »San Marino«), bili su impresionirani rezoniranjem moga oca, solidarizirajući se s NOP-om, svjesni da je u pitanju borbeni Bribir koji se neće pokoriti okupatoru.

Jedan od sedmorice talijanskih okupatorskih vojnika koji su dolazili u našu kuću, i to prvih dana okupacije, bio je Michiele Lacerra, postolar iz Calabrije, koji je kao postolar imao alibi za svoje dolaske, pa je tako mome ocu donosio kožu, raznu robu, ručne bombe i muni-

ciju, što se onda kasnije prosljeđivalo partizanima (govorio je mom ocu: »Ako dođe naša patrola, vi kažite da ste mi dali postolarske potrepštine jer ste i vi postolar«). Prije spaljivanja naše kuće nismo uspjeli poslati partizanima ručne bombe i municiju koje je ovaj vojnik jednom prilikom donio, tako da je došlo do eksplozije, zbog čega su Talijani žestoko maltretirali moga oca.

Lacerra i ostali talijanski okupatorski vojnici osuđivali su otvoreno maltretiranje bribirskog stanovništva i iskazivali svoju želju da otiđu u partizane, naglašujući da oni ne žele ginuti za fašizam i Mussolinija.

Osim Lacerre još je jedan talijanski vojnik nosio robu i drugi materijal, koji smo mi slali partizanima. Zvali smo ga Sarto. On je jednom prilikom išao razgovarati s Josipom Krajačićem Belim, i to u neposrednoj blizini naše kuće. Koliko se sjećam, on je prema kasnijem iskazu Krajačićevu govorio o lošem borbenom moralu talijanskih vojnika kojima je bilo dosta rata i stradanja. Drugom prilikom u našoj kući došlo je do neobične situacije: u jednoj sobi bili su Talijani, a u drugoj partizani. To znači da su partizani bili naklonjeni ovim vojnicima-antifašistima jer su znali da oni mome ocu donose raznu robu, ručne bombe i dragocjenu municiju za revolvere.

Lacerra je, iako antifašist i simpatizer, pa i pomagač NOP-a, ironijom sudbine bio ubijen od partizana pred Zagonima, a Sarto je po svoj prilici preživio rat.

Toliko se ja toga sjećam . . .

Da bi ovaj moj iskaz bio potpuniji, ja sam se obratila mome bratu Pavlu Krajačiću Belom da on iznese još poneku činjenicu. Uglavnom on u pismu ponavlja moje navode. Tako on piše da su ovi vojnici pripadali 105. mitraljeskom bataljonu, da su oba talijanska vojnika rekla ocu da su oni članovi KP Italije, da je Sartovo ime bilo Đelo i da je bio rodom iz Bologne, da spomenuti Sarto nije uopće u kuću dolazio naoružan, već da je u svojoj futroli za municiju nosio za partizane cigarete i municiju koju je odmah predavao mome ocu. On ističe da su oba ova vojnika donosila našem ocu dragocjene obavijesti o lokalnim akcijama Talijana usmjerenih na bribirska sela i u svakog pogledu činili ono što su mogli . . .

Inž. MIROSLAV JEŽIĆ, NOVI VINODOLSKI

Poslije dolaska okupatora u našu zemlju u Novom Vinodolskom je neko vrijeme u Komandi Presidija kao opunomoćeni interprete (tumač) ali i utjecajnija osoba od opsega svoje funkcije, bio poručnik kraljevske vojske Stefani (u stvari Štefanić, rodom iz Pazina, po zanimanju profesor književnosti koji je izvrsno govorio najčistijim hrvatskim književnim jezikom, inače rezervni oficir, tada u sastavu 74. pješadijskog puka divizije Lombardia). Komanda Presidija nalazila se tada u vili »Lada« kojoj je vlasnik svojevremeno bio slikar Klement Menci Crnčić.

Stefani je bio uvjereni antifašist, čovjek liberalne političke orijentacije. S obzirom na to da je zloglasni i omraženi ustaša pop Aleksan-

dar Zoričić, tada ustaški povjerenik u Novom Vinodolskom, zajedno s grupom ustaša htio »očistiti« Novi u političkom smislu od nepoželjnih jugofilski orijentiranih Novljana za tzv. NDH (među kojima je bilo i ljudi koji će uskoro otići u partizane), poručnik Stefani bio je jedan od najzaslužnijih koji je tu akciju razvodnjavao, odnosno zavlačio, onemogućujući ustaše da se dočepaju ovih rodoljuba, boreći se na određeni način i protiv namjere samih Talijana fašista u Komandi Presidija u Novom koji su vjerojatno pripremali istu stvar, samo u svojoj režiji (Stefani je čak pred kuću dra Milutina Mažuranića dao postaviti stražu da ga ustaše ne uhapse onako »na divlje«). Točno znam da se to dešavalo u prvim danima okupacije, u ljetu 1941.

Poručnik Stefani je naročito cijenio dra Andriju Šermana, čovjeka koji je vrlo rano počeo surađivati s partizanima. Stefani je dru Šermanu rekao u povjerenju: »Recite vašim Novljanima da paze što rade. Ako nešto rade, neka rade oprezno. Meni je potpuno jasno da ljudi neće mirovati. Znam ja iz historije što su činili narodi tuđim, nepozvanim vojskama. I vi i ja znamo da talijanska vojska nije ovdje došla u nikakvoj benevolentnoj misiji... Ustaše su isto što i fašisti. Mislim da razumijete što vam time želim reći...«

Meni je poručnik Stefani prilazio u nekoliko navrata. Jednog lijepog rujanskog dana 1941. sreo me i zaustavio u novljanskom parku. Govorili smo o svemu i svačemu. Koliko se sjećam, naročito se divio Ivanu Mažuraniću, pjesniku Smail-age. Kad smo prešli na politiku, na moje najveće čuđenje izrazio je gledište da će pobijediti Sovjeti, Englezi i Amerikanci. Stalno se okrećući oko sebe da ga tko ne čuje, priznao mi je da on kao liberal teško podnosi fašizam, da je fašizam opasna stvar za talijanski narod i da će oni, tj. Talijani ubrzo morati otići iz naših krajeva.

Nekoliko dana kasnije on je bio premješten u Ogulin. Pozdravio se sa mnom i dodao: »Odlazim iz Novog koji mi se dopao. Sretan sam što sam našim ljudima činio samo dobro«; dakle nije upotrijebio izraz »vašima« što bi se moglo očekivati od talijanskog okupatorskog oficira.

Stvarno mislim (a to mi je isticao i dr Šerman) da je Stefani učinio više usluga našim ljudima nego što možemo pretpostaviti. Bilo je više slučajeva da je ustaški povjerenik Zoričić odbio da da nekim za ustaše sumnjivim ljudima propusnicu, međutim, intervencijom Stefanija oni su je ipak ubrzo dobili...